

ДО ПИТАННЯ ПРО ВАРІАНТНІСТЬ ПРАВОВОЇ СВОБОДИ

Правова свобода громадян має ліберальні і демократичні компоненти. Уже Аристотель вчив, що «свобода» означає, з одного боку, попере-мінно з іншими брати участь у владі, з другого – можливість жити згідно зі своїми бажаннями. За його словами, «складовою частиною свободи є можливість попере-мінно керувати і бути керованим. Демократичне право полягає якраз у тому, що всі згідно з числом (а не саном) є рівноправни-ми... так з необхідності панує натовп: все, що більшість вирішить, є оста-точним і правовим... Другою складовою є, однак, те, що людина живе так, як бажає» [1, с.156]. Це є раннє схоплення протистояння демократич-ної і ліберальної ідеї свободи. Перша прагне надати кожному можливість брати участь у формування державної волі. Друга бажає надати кожному якомога більший простір для безперешкодної індивідуальної діяльності і самореалізації. Тож йдеться про демократичні свободи і свободи індиві-дуальної самореалізації.

У який спосіб узгодити ліберальну і демократичну свободи? Ось го-ловне питання. Різні мислителі по-різному його вирішували.

Ідею поєднання демократії і лібералізму обстоював Жан-Жак Руссо. «Людина народжена свободною. А між тим скрізь вона в кайданах», – такими словами розпочинається трактат Руссо «Про суспільний договір», Звільнити людину і повернути їй свободу – ось мета цього філософа.

Одна з найбільш піднесених і благородних ідей Руссо – утвердження суверенітету народу, принцип народовладдя. Тоді як Монтеск'є і Вольтер опрацьовували проекти конституційної монархії за англійським взірцем, Руссо запропонував створити республіку. За Руссо, народний суверенітет невідчужуваний. Автор «Суспільного договору» припускав представниць-ке правління за умови утвердження його народом. Ідеалом Руссо була невелика республіка, типу Швейцарії, де усі громадяни в змозі самі обго-ворювати і приймати закони. Спільна воля народу не є наслідком підко-рення якій-небудь третій особі, бо це означало б відмову від безпосеред-ньої відповідальності і делегування власних прав. Спільна воля є наслід-ком договору між рівними людьми. Однак це не сумарне волевиявлення усіх членів суспільства, а волевиявлення, що випливає з відмови кожного члена суспільства від власних інтересів на користь суспільних. Це договір, що укладається людьми не з Богом чи яким-небудь вождем, а між собою, цілком вільно і рівноправно [2, с.550-553].

Слід зазначити, що «Суспільний договір» заклав основи демократич-ної держави – бо в ньому влада належить не державі і не олігархії, а наро-ду. В цьому полягає великий внесок Руссо в політологію.

Отже, розв'язання проблеми поєднання демократії і лібералізму по-лягає в тому, що кожен віддає свою особу під вище управління спільної волі, в формуванні якої він сам бере участь [3, с.186].

Цілковитою протилежністю вченню Руссо є теорії абсолютистської держави Ж.Бодена і Т.Гоббса. Сьогодні ці теорії детально аналізуються західними дослідниками держави і права, зокрема німецькими правниками О.Хеффе і Р.Циппеліусом.

За О. Хеффе, для визначення державної влади політична теорія з часів Жана Бодена використовує таке поняття, як суверенітет, розуміючи під ним абсолютну, вже незалежну від інших влад владу, строго кажучи, незалежну навіть і від закону. Під суверенітетом, таким чином, розуміється абсолютна свобода рішень і дій, абсолютна правоздатність держави стосовно своїх громадян і підданих. Однак, за О.Хеффе, суверенітет держави є похідним, субсидіарним суверенітетом. Бо державна влада своїм існуванням зобов'язана не власній силовій перевазі, а правовим обмеженням тих, хто виступає як суверен у первісному, початковому значенні слова – правових суб'єктів. Тільки тому, що для кожного з них обмеження свободи (як необхідної умови фундаментальних свобод) корисні, і що кожний вважає за краще покласти відповідальність за забезпечення фундаментальних свобод на правову владу – тому і тільки тому державна влада є легітимною [4, с.274-275].

Символом абсолютної повноважної держави постає у Гоббса фігура Левіафана. На титульному відтиску першого видання однойменного твору ми бачимо штучну людину, що створена з необмеженої кількості природних чоловічків; в правій руці в неї меч, в лівій – жезл, на голові – корона. Зображення це вищою мірою вірне з точки зору того, що явлене нашому баченню, і хибне – з точки зору, що залишилося схованим. Справді, вірно, що легітимна держава є не якась існуюча поза громадянами чи «потойбічна» інстанція, а те, що тільки з них і може існувати. Вірно і те, що державі і тільки їй одній належить меч як символ земної влади; монополія на владу як умова здійснення справедливих принципів співжиття мусить перебувати в руках держави.

Сумнівно, однак, те, що держава мусить володіти й владою у релігійній сфері (яка символізується жезлом), бо це суперечило б одному з диспозитивно корисних обмежень свободи – свободи совісті. Сумнів викликає і корона, оскільки вона надає державі такого високого статусу, який навряд чи сумісний з умовами її субсидіарної легітимації. Але найголовніше заперечення стосується не цих речей, а тієї обставини, що держава представлена виключно через знаки влади. Хоча субсидіарна легітимація і передбачає, що меч належить державі по праву (бо сама держава має монополію на позитивацію і виконання правових принципів), однак держава володіє мечем не як суверен, не заради самої себе, а заради справедливих обмежень свободи.

З точки зору субсидіарної легітимації держави невірним є також образ «приборканого Левіафана», який політичний лібералізм протиставляє державному абсолютизму. Цей образ виходить з уявлення про початок дикої влади, яка потребує приборкання. Однак в аспекті субсидіарної легітимації, легітимними не є ні дика, ні приборкана державна влада. На місце Левіафана, який несе символ держави, приходять Юстиція, меч якої

як символ владарювання мусить співпадати з законами справедливості – зав'язаними очима і терезами – і який, більш того, мусить стояти на службі справедливості, бо вірити у можливість справедливості без влади, яка забезпечує її існування, означало б вдатися до безплідних роздумів, а захист ідеї держави без справедливості був би рівнозначний цинічній апології голої влади [4, с.274-276].

О.Хеффе є представником теорії суспільного договору, яка сьогодні відроджується. Свою теорію справедливості він назвав договірною.

Інший німецький правник Р.Циппеліус зазначає, що поширення набуло протиставлення демократичного принципу свободи ліберальному, тобто принципу можливості безперешкодної індивідуальної свободи діяльності. За Р.Циппеліусом: «У відповідних антитезах обидва поняття свободи були протиставлені Густавом Радбрухом... Тут більшість, там – свобода, тут – участь у державі і в такий спосіб ймовірно в більшості, там – свобода від держави; тут – державно-громадянська свобода, там – громадянська свобода; тут – гарантовані державою політичні правові свободи, там – незалежні від держави природні права; тут – абсолютизм більшості, там – розподіл влади» [3, с.186-187].

Р.Циппеліус наголошує: «Те, що називають волею народу, на практиці означає волю чисельно більшої або активної частини народу. Волю більшості, або тих, яким пощастило подати себе як більшість. З цього випливає, що народ може мати бажання пригнічувати частину самого себе... Обмеження влади, яку уряд має над індивідом, не втрачає своєї важливості і тоді, коли носієм державної влади є більшість, тобто сильніші партії» [3, с.187].

Тож важливо зазначити, що в суспільній думці Нового часу з'являється нове поняття деспотизму або тиранії більшості. У зв'язку з цим, неабиякої актуальності набуває питання, чи гарантує демократія права людини? Усі сучасні західні теорії легітимації держави і права об'єднані цією проблемою. Поширеною є думка, що демократія сама по собі ще не скасовує «основне правило політичної граматики», згідно з яким той, в чиему розпорядженні досить влади, щоб здійснювати справедливість, володіє і достатньою владою, щоб виступити проти справедливості. Дійсно, демократія як форма державного устрою є найбільш надійним способом досягнення конкретної справедливості. Функція демократії – охорона свободи і прав людини. Однак не можна капітулювати перед можливим у демократичній державі зловживанням владою. Загроза правам і свободам людини виникає не тільки від інших людей, їм загрожує і сама влада.

У який спосіб організувати публічну владу, щоб підкорення влади принципам справедливості не залишати на її власний розсуд? Передбачаються різні методи (шляхи, сили і процедури) максимального поєднання публічної влади з справедливістю [4, с.56-89]. Насамперед демократично обраний парламент, який складається з народних представників, зобов'язаний і має на це право займатися ліквідацією абсолютистського владарювання і перешкоджати виникненню нової тоталітарної держави,

тобто забезпечити спершу утвердження свободи і свобод для всього народу, а потім – неупереджений і ефективний захист досягнутого стану від постійної загрози нелігитимного наступу держави на права і свободи громадян.

Демократична процедура прийняття рішень визначається правилом більшості, і прийняття у такий спосіб рішення, в усякому разі, є корисним для більшості, але аж ніяк не для всіх. Більшість здатна нав'язати свої інтереси меншості, що перетворить демократію, певним чином, на гру в «право сильного», і захищатися тепер доведеться вже від «тиранії більшості». Тому демократія є оптимальною державною формою не сама по собі, а лише у разі дотримання певних додаткових умов.

Так, виявом принципу справедливості в демократичній державі є захист прав меншин, який забезпечує рівні права тих, хто не поділяє економічних, соціальних, політичних, релігійних чи мовно-культурних переконань більшості; тим самим домаганням демократичного суверена на абсолютну повноту влади також встановлюються критичні обмеження.

Необхідною умовою нормального функціонування державної влади є й розподіл влади і, в першу чергу, незалежність судової влади. Однак контроль потрібний і стосовно кожної конкретної гілки публічної влади; ось чому невід'ємною частиною законодавчої і управлінської діяльності є діяльність конструктивної опозиції. З цього приводу не можна заперечувати права на опір державній владі, виключати громадянську непокору. У демократичній конституційній державі існують різні можливості вияву незгоди (критика, опозиція, вимога перегляду, демонстрація).

Тож необхідно зважати на «нову категорію впливу» – громадськість і формувати ефективні механізми деліберативної (від лат. de-liberatio – обговорення) демократії. Деліберативна демократія – це демократія раціонального обговорення, переконання, аргументації, компромісу, що вибудовується в її «безпартійному» варіанті.

За такої демократії державно-правова сфера має бути розглянута під кутом зору її максимальної відкритості і динамічності, рівних прав партій і об'єднань. Виразніше мають бути вирішені такі питання, як роль більшості й меншості, парламентська відповідальність і корпоративність. Загалом необхідні сьогодні ефективні механізми деліберативної демократії.

Наразі суть демократизації може полягати тільки у встановленні нового «розподілу влади» – не між гілками державної влади, але між різними недержавними об'єднаннями громадськості, котрі в сумісній життєдіяльності творять ті чи інші форми впорядкування суспільства. Ці громадські форми мають утвердити себе на протигагу тому регулюванню відносин у суспільстві, яке здійснюється офіційними адміністративно-владними установами.

Тож на запитання, у який спосіб узгодити ліберальну і демократичну свободи, правильно відповісти, що нам потрібна демократія, яка була б моделлю розв'язання ліберальних у своїй основі завдань: поєднання гарантованого правом порядку з вищою мірою самовизначення, тобто мінімум зовнішнього примусу.

Список літератури: 1. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. I. Античность. СПб., 1994. 2. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. 3. Новое время. СПб., 1994. 3. Циппеліус Р. Філософія права. К., 2000. 4. Хеффе О. Політика. Право. Справедливість. Основні положення критическої філософії права і державства. М., 1994. 5. Хабермас Ю. Демократія. Розум. Нравственность. М., 1995.

Надійшла до редколегії 02.04.03